

УДК 370.036

А. В. Токмань

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ РОЗВИТКУ ВОКАЛЬНО-ІНТОНАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито значення вокально-інтонаційної культури як найважливішої складової процесу підготовки учнів початкової школи, а також окремі основні принципи, методи й методика роботи з розвитку вокально-інтонаційної культури учнів початкової школи. Крім того, в статті обумовлено виокремлення таких складових процесу вокального розвитку молодших школярів: формування мотивації навчання співам,; формування художньо-технічних і художньо-виконавських умінь і навичок; формування слухової культури. Обґрунтовано доцільність комплексної роботи з розвитку вокальних якостей учнів, під час якої всі компоненти будуть розвиватись одночасно й систематично.

***Ключові слова:** вокально-інтонаційна культура, принципи, методи, методика, учні початкової школи, розвиток вокально-інтонаційної культури.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвиток вокально-інтонаційної культури молодших школярів не має достатнього методичного забезпечення, поряд із цим він вимагає чіткої побудови стратегії й тактики педагогічної діяльності. Засвоєння необхідного обсягу інформації, оволодіння практичними вміннями й навичками вимагає організації навчальної діяльності, створення методики викладання конкретної дисципліни з урахуванням необхідності розвитку вокально-інтонаційної культури учнів, сенситивним етапом для чого можна впевнено вважати початкову школу.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема розвитку вокально-інтонаційної культури молодших школярів досліджувалася як вітчизняними, так і зарубіжними вченими різних галузей знань. До загальних питань формування загальної культури особистості зверталися В. Бутенко, І. Зязюн, І. Карпенко, Л. Коваль, Н. Миропольська, В. Разумний, Г. Шевченко та ін. Впливу музики на життєдіяльність людини присвячені праці філософів – Аристотеля, І. Канта, О. Лосєва,

Ф. Ніцше та ін.; педагогів – Д. Кабалевського, О. Рудницької, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.; психологів – Л. Виготського, В. Петрушина, Б. Теплова та ін.). Значення музичної культури, музичного виховання дітей досліджували О. Апраксина, Н. Ветлугіна, М. Вовк, Н. Гродзенська, Л. Дмитрієва, А. Зиміна, Г. Падалка, Н. Фоломеєва, Л. Хлебнікова, К. Далькрос (Швейцарія), К. Орф (Німеччина), Ц. Колєв, А. Танасова-Букова (Болгарія), М. Руссель-Пауль (Франція); значення вокального виховання для розвитку особистості на методологічному, теоретичному й практичному рівнях – М. Ділецький, Л. Горюнова, М. Лисенко, Т. Овчинникова, Д. Огороднов, О. Радинова, О. Ростовський, К. Стеценко, З. Кодай (Угорщина), Є. Седлачкова, Ф. Лисек (Чехословаччина) та ін.) [2, 41]. Недостатня увага дослідників до розвитку вокально-інтонаційної культури учнів початкової школи на сучасному етапі додатково обґрунтовує актуальність дослідження, результати якого висвітлені в статті. Ураховуючи те, що проблема розвитку вокально-інтонаційної культури молодших школярів достатньо складна й багатогранна, темою статті обрано: «Принципи та методи розвитку вокально-інтонаційної культури учнів початкової школи». Практичне значення вокальної культури особистості школяра обумовлюється тим, що в сучасних умовах перестав існувати масовий спів, знизилася зацікавленість ним, тобто власним співом. Не знаходячи в співі потреби, люди вважають пісні або безглуздими, або надто складними. Забуті спільні сімейні співи, які були ознакою виховання духовної культури дітей у родині. У цьому контексті проблема виховання вокальної культури – це проблема формування людини, її духу, гуманістичних цінностей, національних музично-художніх ідеалів.

Актуальність цієї проблеми можна розглядати й із позицій вікової педагогіки, зокрема, з позиції педагогіки молодшого шкільного віку. Молодший шкільний вік – перша сходинка послідовного залучення до вокально-інтонаційної культури за умови належно організованого процесу музичного виховання дітей. Тому саме початкова школа стає для дітей першим щаблем систематичного, цілеспрямованого виховання вокально-інтонаційної культури. На виховання вокальної культури молодшого школяра впливає велика кількість чинників – це й родина, й школа, й навколишнє середовище. Усі ці фактори здатні впливати як на розум школяра, так і на його почуття та музичні здібності.

Тому **мета** статті полягає у висвітленні основних принципів і методів виховання вокально-інтонаційної культури молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Педагогічний словник дає таке тлумачення поняття «методика» навчального предмету: «Галузь педагогічної науки, яка досліджує закономірності вивчення певного навчального предмету... До змісту методики, як часткової дидактики входить: встановлення пізнавального й виховного значення даного навчального предмету; визначення завдань вивчення даного предмету та його змісту; вироблення відповідно до завдань і змісту навчальної методики, методичних засобів організаційних форм навчання» [4, 43]. Загально педагогічне поняття «методика» означає сукупність методів навчання й науку про методи навчання. Науковці виокремлюють три завдання методики: вивчення змісту навчання, процесу викладання та процесу учіння. Методика, як галузь педагогічних наук, найтісніше пов'язана з практикою процесу навчання, оскільки визначає зміст, методи, прийоми та засоби навчання.

Методика викладання будь-якої дисципліни ґрунтується на врахуванні її закономірностей і підпорядковується певним принципам, від яких залежить її ефективність. Закономірності навчання, за визначенням М. Фіцули, – «це об'єктивні, стійкі й істотні зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність». Закономірності навчання відображають стійку залежність між діяльністю викладача, діяльністю студента та змістом навчання [1, 56].

Методика базується на обґрунтованих і науково перевірених принципах навчання, зумовлених закономірностями й завданнями навчальної діяльності. Загальна педагогіка дає таке визначення поняття **принципів** педагогічного процесу (лат. *prīncipium* – основа, початок) – система основних вимог до навчання й виховання, дотримання яких дає змогу ефективно вирішувати проблеми всебічного розвитку особистості.

Г. Падалка, з позиції мистецької освіти, трактує принципи як «засадниче першоджерело, вихідні пункти теорії та практики, їх корінну основу, навколо якої синтезуються провідні поняття й закони мистецького навчання», визначає такі принципи навчання мистецтва як «цілісність, культуровідповідність, естетична спрямованість, індивідуалізація, рефлексія» [5, 56]. О. Рудницька з позиції сучасної музичної педагогіки доповнює загальні принципи навчання й виховання принципами довершення навчальної дії виховною в педагогічному впливі,

урізноманітнення видів і форм діяльності в організації педагогічної взаємодії, залежності розвитку особистісних якостей від створених педагогічних ситуацій, емоційної насиченості навчально-виховного процесу, спонукання до творчого самовираження [7, 23].

Методика розвитку вокально-інтонаційної культури базується на загальних педагогічних принципах і принципах специфічних, притаманних лише вокальній педагогіці. Так, А. Менабені виділяє загальноприйняті принципи педагогіки, які належать також і вокальній педагогіці, серед них принципи науковості, усвідомленості навчання, зв'язку теорії з практикою, виховний принцип. До специфічних принципів вокальної педагогіки відносять принцип «посильності» для виконання вокально-педагогічного репертуару. Нам близька думка М. Жишкович, яка чітко виокремлює такі постульовані специфічні вокально-педагогічні принципи:

- індивідуального підходу в розкритті природних (голосових, психічних, вокально-технічних, виконавських) якостей вокаліста;
- поступовості та послідовності в роботі над розвитком голосових якостей вокаліста (поступовість вбачається в урахуванні ступеня складності в підборі технічних вправ і репертуару, послідовності – у логічному викладі методики навчання);
- поєднання розвитку техніки володіння голосом і художньо-виконавських якостей вокаліста.

Ефективність розвитку вокально-інтонаційних навичок залежить від методів, за допомогою яких викладач формує та розвиває співацький голос учня, здійснює процес передачі вокально-педагогічного досвіду. «**Метод** (з грецької – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями об'єкта, що розглядається» [4, 40]. М. Фіцула зазначає, що «метод навчання – це спосіб упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання й розвитку в процесі навчання».

Методом розвитку вокально-інтонаційної культури можна вважати *спосіб організації упорядкованої взаємопов'язаної діяльності педагога та учня, спрямованої на практичне засвоєння й теоретичне осягнення засад вокального навчання*, тобто – спосіб, за допомогою якого викладач передає, а учень засвоює теоретичні знання та вокально-практичні вміння й навички. На сьогодні у вокальній педагогіці використовуються різні

методи розвитку вокально-інтонаційної культури. Р. Юссон дає таку класифікацію основних методів виховання співацького голосу: 1) методи прямого впливу на установки та рухи м'язів; 2) методи прямого впливу на тембр; 3) методи, які використовують внутрішні відчуття співака; 4) методи, які використовують емоційне налаштування співака; 5) методи використання зворотних зв'язків слухового походження. Спираючись на дослідження Л. Дмитрієва, В. Морозова, Р. Юссона, Ю. Юцевича, можна виділити п'ять основних груп методів:

- 1) методи прямого впливу на м'язові установки,
- 2) методи впливу на тембр голосу шляхом зміни забарвлення голосних,
- 3) методи фіксації внутрішніх відчуттів,
- 4) методи вольових наказів та емоційних станів,
- 5) методи слухових впливів, що перегукуються з класифікацією методів вокальної педагогіки, яку запропонував Р. Юссон.

З опорою на класифікування методів у загальній педагогіці провела класифікацію методів науковець А. Менабені, виділяючи пояснювально-ілюстративний і репродуктивний методи постановки голосу. Поряд з класичними методами розвитку співацького голосу вокалістів (концентричним, інструментальним, фонетичним) у вокальній педагогіці виникають нові методи постановки голосу, такі, як фонопедичний (за В. Ємельяновим) та алгоритмічний (за Д. Огородновим).

Крім того, у вокальній педагогіці існують і, так звані, емпіричні методи навчання, які ще не знайшли конкретного наукового обґрунтування. Вони побудовані на суб'єктивних відчуттях, що виникають у процесі звукоутворення.

Важливою проблемою є правильність і доцільність використання методів навчання. В. Галузник, М. Сметанський, В. Шахов вважають, що, добираючи методи навчання, потрібно враховувати: «загальну мету виховання учнів і принципи дидактики; особливості методики викладання конкретної навчальної дисципліни та її специфічні вимоги до відбору загально-дидактичного матеріалу; мету, завдання й зміст конкретного заняття; час, відведений на вивчення того чи іншого матеріалу; вікові особливості учнів; рівень підготовленості; матеріальну забезпеченість навчального закладу, наявність обладнання, наочних посібників, технічних засобів; можливості й особливості педагога, його особисті якості, рівень теоретичної та практичної підготовки, методичну майстерність» [6, 112].

Форми організації навчання відображають зовнішні, організаційні особливості педагогічного процесу. Форма (від лат. *forma* – зовнішність) організації навчання характеризує зовнішній аспект навчальної взаємодії: кількість учнів на занятті, місце й тривалість навчання, особливості спілкування педагога з учнями. У музичній педагогіці використання форм навчального процесу є специфічним. Основною формою занять є індивідуальний урок, який забезпечує найбільш сприятливі умови для здійснення вокально-технічного розвитку в єдності з художнім, індивідуального підходу до кожного учня.

Наступною складовою методики навчання є педагогічна взаємодія, спрямована на керування процесом навчання, та засоби навчання (навчальні посібники, технічні засоби навчання). Центром педагогічного процесу є взаємодія учня з навчальним матеріалом, яку забезпечує педагог.

Отже, складовими компонентами методики є: мета, завдання, закономірності та принципи, на яких ґрунтуються методика, прийоми, методи, засоби, форми навчання, педагогічна взаємодія між суб'єктами навчального процесу, зміст методики.

Аналіз змісту методики розвитку співацького голосу школярів вимагає виявлення складових компонентів вокальної підготовки учнів. Визначення компонентів процесу розвитку співацького голосу в молодших школярів пов'язано з урахуванням їх попередньої підготовленості. Керування процесом голосоутворення здійснюється за допомогою системи зворотніх зв'язків, тобто вокально-слухових навичок, які інформують мозок людини про акустичний результат роботи голосового апарату. Л. Дмитрієв наголошує: «аналіз відчуттів – це єдиний спосіб оцінювати діяльність голосового апарату й керувати його роботою» [10, 90]. Про важливість розвитку вокально-слухових навичок О. Благовідова пише: «Учень має прийти до процесу пізнання правильного звукоутворення через чуттєве сприйняття й фізичні відчуття, а, усвідомивши, впливати на них для корекції помилок звуковедення» [1, 132].

Музичні слухові уявлення не обов'язково є суто слуховими, тобто вони можуть містити в собі, окрім слухових, також зорові, рухові й інші уявлення. Відображення музичних уявлень часто набуває симультанного (від лат. *simultane* – одночасний) характеру, тобто такого, який включає одночасну появу різних уявлень, що підтверджує необхідність активізації роботи різних систем аналізаторів у процесі розвитку співацького голосу.

Б. Теплов зазначав, що часто можна спостерігати тісний зв'язок слухових уявлень із неслуховими. Наприклад, зорові уявлення можуть бути настільки тісно пов'язані зі слуховими, що останні не можуть виникати без відповідних «допоміжних» уявлень. Учений відзначав особливо тісний зв'язок слухових уявлень з процесом моторики: «Подібно до того, як мовні слухові уявлення мають тісний зв'язок із мовленнєвою моторикою, музичні уявлення не менш тісно пов'язані з вокальною моторикою» [4, 15].

Вокальний слух виступає особливим видом музичного слуху, який виробляється тільки в процесі цілеспрямованих занять і не є притаманним людині від природи. За визначенням Ю. Юцевича, «вокальний слух – це складне музично-співацьке утворення, яке поєднує звуковисотний, динамічний, тембровий, ритмічний слух і комплекс різнопланових відчуттів». Він зазначав: «Вокальний слух – це особливий вид музичного слуху, який включає звуковисотний, динамічний, тембровий, ритмічний слух, а також баррорецепцію та вокально-тілесну схему. Здатність співака до оцінювання якості власної фонації й уміння її змінювати є показником виконавського вокального слуху». Далі Ю. Юцевич стверджував: «Вокальний слух діє рефлекторно, як контролер якості звуку, вносячи необхідні корективи співаку щодо вокального процесу, оскільки виконавець вирішує не лише технологічні, а й художні завдання. Усе це дає підстави вважати зазначений вид вокального слуху виконавським і умовно пасивним, оскільки сфера його впливу обмежена самоконтролем співака» [6, 45]. Тому вид вокального слуху, сфера дії якого обмежена самим співаком і не передбачає втручання в процес фонації іншої людини, можна назвати виконавським.

Досвід роботи з вокалістами переконує в тому, що, працюючи над розвитком співацького голосу учнів, розвиткові їх виконавського вокального слуху потрібно приділяти увагу, оскільки вокальний слух надає учням можливість оцінювати якість звучання власного голосу, контролювати його й удосконалювати, робить процес фонації усвідомленим.

Складність оволодіння вокальним слухом полягає в умінні чути й критично оцінювати звучання власного голосу, що є нелегким завданням, навіть для досвідчених вокалістів. Вокаліст одночасно є виконавцем, а його голосовий апарат – інструментом, що й визначає основну складність критичного сприймання звучання власного голосу. Інформацію про роботу власного голосового апарату та звучання голосу вокаліст також отримує з боку суб'єктивних м'язових і вібраційних відчуттів організму.

Р. Юссон вивчив і науково обґрунтував комплекс відчуттів людини під час співу, які включають вібраційні, м'язові, баррорецептивні відчуття. А. Сулерак назвав комплекс цих відчуттів вокально-тілесною схемою. Це явище проаналізували й теоретично обґрунтували Ж. Лерміт, Ж. Морано, Р. Юссон. За визначенням Ю. Юцевича, «вокально-тілесна схема – це комплекс відчуттів різного походження (вібраційних, м'язових, баррорецептивних), які забезпечують уявлення співака щодо процесу голосоутворення» [7, 90]. Розвиток вокально-слухових навичок складає оцінювально-аналізуючий компонент вокальної підготовки учнів, що передбачає формування здатності оцінювати й аналізувати власні вокальні дії, усвідомлено координувати власний фонаційний процес.

На основі опрацьованої вокально-педагогічної та методичної літератури можна виокремити **складові** процесу вокального розвитку молодших школярів: формування мотивації навчання співу; формування вокально-технічних і художньо-виконавських умінь і навичок; формування вокально-слухової культури.

Оскільки означені складові є невід'ємними компонентами вокальної підготовки учнів, методика розвитку співацького голосу молодших школярів повинна включати формування вокальних умінь і навичок із визначених компонентів вокального розвитку. Урахування цих компонентів у методиці розвитку співацького голосу й раціональне поєднання їх у процесі навчання сприятиме досягненню високого рівня фахової вокальної підготовки учнів.

Висновки. Розвиток вокально-інтонаційної культури – це складний комплекс взаємопов'язаних функцій голосового апарату та психіки людини, тому задля запобігання порушення органічного взаємозв'язку необхідно всі вокальні якості учнів розвивати одночасно, в межах психологічних і фізіологічних можливостей. Відсутність будь-якого з означених компонентів приведе до порушення цілісності процесу розвитку співацького голосу. Стимулом для виникнення зацікавленості занять вокалом і формування стійкої потреби вдосконалення вокального потенціалу є випробування власних вокальних здібностей, що сприяє виникненню протиріччя між наявними вокальними даними й еталонним звучанням співацького голосу, як рушійної сили навчання. Формування вокально-інтонаційної культури учнів початкової школи – складна проблема, що потребує подальшого вивчення. Низка таких характерних недоліків як недостатньо розвинена

координація між слухом і голосом, неякісне тембральне забарвлення, недостатня сформованість приголосних і голосних звуків, навичок дихання, звукоутворення й відсутність емоційного відгуку на музику сприяло виявленню як індивідуально-особистісних якостей вокального розвитку учнів, так і оволодінню арсеналом вокально-інтонаційних умінь, спрямованих на формування вокальної культури учнів початкової школи.

Отже, розвиток вокально-інтонаційної культури є важливою складовою процесу підготовки учнів, спрямованою на формування художньо-естетичних смаків, здатності до художньо-творчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гавриленко Л. М. Методичні засади навчання співу у працях вітчизняних педагогів-музикантів / Лариса Гавриленко // Зб. наук. праць. Кам'янець-Поділ. держ. ун-т ; відп. ред. П. С. Каньоса. – Кам'янець-Подільський : ПП Мошак М. І., 2006. – Вип. 9. – С. 131–133.

2. Грищенко Ю. В. Провідні тенденції професійної вокальної підготовки в контексті завдань сучасної мистецької освіти / Ю. Грищенко // Зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ, 2010. – № 4. – С. 41–44.

3. Желан А. Формування світогляду майбутніх учителів музичного мистецтва засобами української музичної культури / А. Желан // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості. (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді). – К. : Віра Інсайт, 2001. – Кн. 2. – С. 54–57.

4. Крупський Я. В. Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій : словник / Я. В. Крупський, В. М. Михалевич. – Вінниця : ВНТУ, 2010. – 72 с.

5. Падалка Г. М. Музична педагогіка : курс лекцій з актуальних проблем викладання музичних дисциплін в системі педагогічної освіти / Г. Падалка. – Херсон, 1995. – 104 с.

6. Галузник В. М. Педагогіка : навч. посібник / В. М. Галузник, М. І. Сметанський, В. І. Шахов. – Вінниця : РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. – 200 с.

7. Рудницька О. Сприйняття музики і педагогічна культура вчителя : навч. посібник / О. Рудницька. – К. : Вид-во КДПІ, 1992. – 96 с.

8. Тоцька Л. О. Шляхи розвитку співацького голосу у молодших школярів / Л. Тоцька // Наукові записки Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова : зб. наук. ст. – К. : Вид-во НПУ, 2002. – Вип. XLVII (47). – С.199–203.

9. Чернікова С. В. Компоненти вокально-ансамблевого мастерства / С. Чернікова // Проблеми сучасності: культура, мистецтво, педагогіка : зб. наук. пр. – Луганськ, 2007. – Вип. 8. – С. 203–212.

10. Чурікова О. Д. Виховання вокально-інтонаційної культури молодших школярів в процесі хорового співу / О. Чурікова // Формування духовної культури

учнівської молоді засобами мистецтва: основні концептуальні ідеї. – Вип. 11 / за заг. ред. Шевченко Г. П. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – С. 90–91.

РЕЗЮМЕ

А. В. Токмань. Принципы и методы развития вокально – интонационной культуры учащихся начальной школы

В статье раскрыто значение вокально-интонационной культуры как важнейшей составляющей процесса подготовки учащихся начальной школы, а также некоторые основные принципы, методы и методики работы по развитию вокально-интонационной культуры учащихся начальной школы. Также в статье обосновано выделение следующих составляющих процесса вокального развития младших школьников: формирование мотивации обучения пению; формирование художественно-технических и художественно-исполнительских умений и навыков; формирование слуховой культуры. В статье обоснована целесообразность комплексной работы по развитию вокальных качеств учащихся, при которой все компоненты будут развиваться одновременно и систематично.

Ключевые слова: вокально-интонационная культура, принципы, методы, методики, учащиеся начальной школы, развитие вокально-интонационной культуры.

SUMMARY

A. Tokman'. A principles and methods of the development of vocal - intonation competency of pupils in primary school

The importance of vocal – intonation competency as the most important forming process of preparation of pupils in primary school, as well as some cardinal principles, methods and methods of work on development of vocal-intonation competency of pupils in primary school there are revealed in this article.

The author argues that methodology of vocal intonation culture based on general pedagogical principles and specific principles inherent in a vocal pedagogy. The specific vocal pedagogical principles are an individual approach to discovering natural qualities vocalist, gradualism and continuity in the development of voice as a vocalist, a combination of technology ownership and voice artistically performing as a vocalist.

Effectiveness of vocal intonation skills depends on the methods by which the teacher creates and develops student voice of the singers, performs the transfer of vocal teaching experience.

The author defines the method of vocal intonation culture as a way of orderly coherent of teacher and student, aimed at mastering practical and theoretical comprehension of the principles of vocal learning. There are many different classifications of the main methods of vocal intonation culture. The analysis of various scientific research gives reasons to distinguish five main groups of methods: 1) methods of direct effects on muscle setup, 2) methods of influence on the tone of voice by changing the color of vowels, 3) methods of internal fixation feelings, 4) methods of orders and volitional emotional states, 5) methods of auditory effects.

The external and organizational features of educational process recorded in the forms of training are indicated in the article. The using of forms of educational process in music pedagogy is specific. The main form of employment is the individual lesson that provides the most favorable conditions for vocal and technological development in the unity of art, individual approach to each student.

The components of vocal development of primary school children such as motivating learning singing, forming a vocal-technical, artistic and performing skills, forming a vocal-auditory culture are singled out in the article.

The practicability of the complex of work on development of vocal-intonation competency of pupils, under which all components will develop simultaneously and systematically are motivated in the article.

Key words: *vocal-intonation competency, principles, methods, primary school pupils, development of vocal-intonation competency.*